

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpfung i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

som sådana smycken brukades. I juli 1797 antecknar Märta Helena Reenstierna i sin dagbok: "Jag satte perlor uti mina Brasselletter i stället för der varit sametsband."

De braceletter, som Nordiska museet förvärvat, bjuder på olösta problem. Som smycketyp är de relativt sällan bevarade, och för museets samlingar är de ett välkommet komplement.

Källor: M. Lagerquist, *Argent haché* — en illusion av gediget silver, i *Rig* 1951.

Svenskt silversmide III, Stockholm 1945.

DROTTNING LOVISA ULRIKAS TOALETTSERVIS

av Kersti Holmquist

Varje svenskt skolbarn får lära sig, att hygienen på 1700-talet stod rysansvärt lågt. Kunglighet och adel tvättade sig i handfat av en såskopps storlek och sökte neutralisera dålig odör med stark parfymering. Utan att vilja hävda en motsatt uppfattning — tidens starka intresse för skönhetsvård kan exempelvis ge en tankeställare — skulle jag vilja ge en förklaring till handfatets och även handkannans lilla format under 1700-talet. Den glädjande anledningen härtill är en gåva av disponent och fru Gunnar Björkman, ett utsökt litet handfat och kanna av förgyllt silver, tillverkade 1753.

I samband med 1600-talets måltider nyttjades handfatet för handtvättning — därav namnet. Även de goda sedernas högsta föredöme, Ludvig XIV av Frankrike, drog sig nämligen inte för att använda fingrarna, trots att gaffeln redan hade kommit i bruk. Handfatet med kanna ingick emellertid också i de magni-

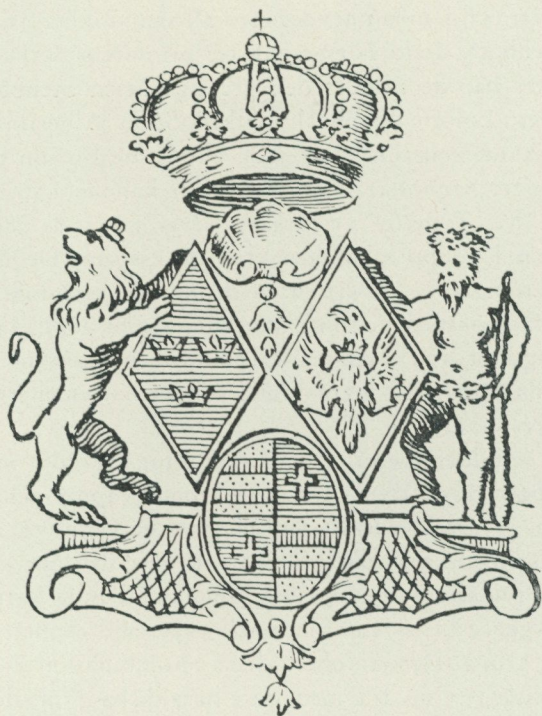

Handfat med kanna samt kaffe- och mjölkkanne av förgyllt silver, vilka ingått i drottning Lovisa Ulrikas toalettservis på Svartsjö slott; handfatet och kannan är enligt stämplarna tillverkade år 1753 av Jonas Ronander i Stockholm, kaffekannen och mjölkkanne, vilka förvaras på Tyresö slott, är stämplade 1770—1771 av guldsmeden Robert Joseph Auguste i Paris.

fika toalettserviser av guld och förgyllt silver, som ingick som rekvisita i den högtidliga och grandiosa föreställning, som var den franske konungens "lever". I närvaro av hov och adel kunde den konungsliga morgontvagningen knappast bli någonting annat än en rituell ceremoni, och för en sådan fordras inga kärll av gigantiska mått. Modet med offentlig mottagning i sovrummet spred sig till samhällsskiktet närmast under kungahuset, ehuru det där givetvis försiggick i blygsammare skala. Det kända faktum kvarstår emellertid, att sovrummet inom den högre europeiska samhällsklassen under hela 1700-talet var ett sällskapsrum tillgängligt för besökare under de flesta tider på dagen och inrett med avsikt att exponera ägarens smak, rikedom och sociala ställning.

I denna representativa miljö ingick även handfatet och kannan som en del av den eleganta toalettservisen. Det finns ett antal franska damporätt från 1700-talets förra hälft, där det sköna föremålet avbildas sittande vid sitt toalettbord, vilket även detta är ett exempel på 1700-talets uppfattning av sovrummet och toalettbestyren som lämplig miljö för ett representativt porträtt. På toalettbordet står — exempelvis på J. Aveds porträtt från 1739 av den tjugoföråriga Mme Dupleix de Bacquencourt — handfatet med kannan på toalettbordet tillsammans med toalettaskar, borstar osv. Tvättkärnen är således en del av toalettgarnityret och till format och material samstämda med övriga delar av detta. I jämförelse med de stora porslinsfat med kannor, som förekommer under 1800-talets senare hälft, ter de sig verkligen små. De förra tillhör emellertid ett stadium, som sammanfaller med att sovrummet övergår till att bli ett strängt privat rum, och handfat, kannan, tvål- och svampaskar brytes ur toalettgarnityret och flyttas över till den ur hygienisk synpunkt mera praktiska lavoaren. 1700-talets eleganta små silverhandfat är således paradföremål, som måste hanteras försiktigt för att inte vattnet skall spillas ut på toalettbordet av ädelträ. De förutsätter nästan som komplement rustikare tvättkärn, placerade mer i skymundan av bostaden.

Men låt oss återgå till de aktuella föremålen — handfatet och kannan från 1753. Fatet har följande mått: höjd 4 cm, längd 31 cm, bredd 23 cm. Kannan är 19 cm hög. De är tillverkade av

Drottning Lovisa Ulrikas vapen med tre kronor, den preussiska örnen och Holstein-Gottorps hjärtvapen, under kunglig krona och med Sveriges lejon och Preussens vildman som sköldhållare; vapnet förekommer på de fyra förgyllda silverpjäserna tillhörande drottningens toalettservis.

stockholmsmästaren Jonas Ronander, 1749—81 (86), son till guldsmiden i Visby Thomas Ronander och dotterson till stockholmsguldsmiden Andreas von Öijen. Ronander är en av våra skickligaste rokokoguldsmider. I dessa arbeten är han ännu régence-mässig vid utformningen av kannans handtag, men de mjukare linjerna på kannans balusterformade liv och fatets profilerade bräm pekar framåt i stilhänseende. Som helhet betraktat utmärker sig detta set för sina fina proportioner och sin förnäma enkelhet och försvarar väl sin plats på ett kungligt toalettbord.

Handfatet och kannan ärvdes med all sannolikhet av grevinnan Lolotte Stenbock, född Forsberg, efter prinsessan Sofia Albertina, och därefter har de tillhört den grevliga ätten Stenbock i flera generationer. Lolotte Stenbock, vilken Sofia Albertina som bekant betraktade som sin styvsyster, var jämte sin son prinsessans huvudarvinge. Sannolikt ingår fatet och kannan i den icke specificerade "Res Toilette" av förgyllt silver, vägande 780 lod, som är upptagen i bouppteckningen efter prinsessan. De har således betraktats som Sofia Albertinas ursprungliga egendom, och man har även ifrågasatt, om de inte kan ha varit en doggåva, eftersom tillverkningsåret 1753 sammanfaller med prinsessans födelseår. Det på båda föremålen ingraverade vapnet har emellertid lett till ett annat resultat.

Vapnet, se bilden, består av två rutformiga sköldar med till heraldiskt höger respektive vänster trekronorsvapnet och Preussens hjärtvapen, en örnn. Nedtill i mitten sitter en rundoval sköld med Holstein-Gottorpska ättens hjärtvapen. Sköldhållare är Sveriges lejon och Preussens vildman, den sammanhållande kartuschen är utförd i régencestil av internationell typ, och vapnet krönes av en kunglig krona. Denna "oheraldiska" kombination av vapen — symptomatisk för sin tid med dess heraldiska "förvildning" — leder dock in på ett visst spår. Det visar sig vid en undersökning, att vapnet är en av de variationer som nyttjats av drottning Lovisa Ulrika, född prinsessa av Preussen och gemål till Adolf Fredrik, den förste av dynastien Holstein-Gottorp på Sveriges tron. Jämsides med andra sigill — ett med trekronorsvapnet, ett med svenska och preussiska riksvapnen samt ett med trekronorsvapnet och den preussiska örnen, det senare av samma typ som ett av hennes exlibris — använder hon även ett sigill av samma utseende som det graverade vapnet, exempelvis i brev till greve Nils Gyldestolpe. Till yttermera visso förvaras en stamp till ett endast ornamentalt sett olikartat sigill i Kungl. Livrustkammaren jämte en liknande stamp — dock med tre rundovala sköldar — samt en med svenska och preussiska riksvapnen. Vidare förekommer vapenkombinationen — med vissa variationer i kartuschens ornament — på tavelramar med drottningens porträtt målade av Roslin, Lundberg, Björk och Forsslund på 1770-talet.

Ett sökande efter handfatet och kannan i bouppteckningen efter drottningen — död 1782 — ger lyckligt resultat. ”Uti en gammal Walnöte Toilette N° 13” på Svartsjö slott, där drottningen visades mycket under sin änketid, förvarades följande föremål av förgyllt silver:

En Skål med Lock, öron och handtag	70 lod
Et handfat med kanna	74 d ^o
Et par ljusplåtar med lösa pipor	40 ¹ / ₂
En rund Pouderask med lock	37 ¹ / ₄
En aflång ask med lock	46 ¹ / ₄
En Rund hög dito med dito	22 ¹ / ₂
En dito mindre dito	22
En rund dito	21 ³ / ₄
Et par ljusstakar med lösa pipor	52 ¹ / ₄
En hög pouderask med lock	30 ³ / ₈
En aflång dito	46 ¹ / ₂
En lampa med tillbehör	43 ¹ / ₂
En kaffekanna	45
En mjölkkanne	16 ⁷ / ₈
En trätt	3 ³ / ₈
Två Thé-skedar	4 ¹ / ₂
En Thé-kettel	76 ¹ / ₂
En mjölkkanne med lock	23 ¹ / ₈
En Théedosa	18
En Oblat-Ask	6 ³ / ₄
Et Fat	ungefär 3 ¹ / ₂

Post nummer två i förteckningen ”Et handfat med kannan 74 d^o” (lod) torde vara vårt handfat med kannan, eftersom vikten omräknad i gram är densamma i båda fallen sånär som på ungefär 5 gram, en mindre väsentlig divergens med tanke på den tidens osäkra vågar.

Med toalettgarnityret förenas ofta frukostservisen bestående av kaffekanna, tekittel osv. Posterna nummer tretton och fjorton i förteckningen upptager en kaffekanna à 45 lod och en mjölkkanne à 16⁷/₈ lod. De kan identifieras med en kaffe- och en mjölkkanne, som redan tidigare kommit i Nordiska museets ägo. På Tyresö slott har dessa två föremål hittills stått helt anonymt. De är emellertid försedda med samma vapen som handfatet och kannan ehuru ej så elegant utfört, och dessutom har ingraverats

exakt samma lodsiffror på respektive kannor som på förteckningen i drottningens bouppteckning. Kannorna är av betydligt senare datum, 1770—71, och utförda av den kände parisguldsmiden Robert Joseph Auguste. De är för att vara fransk Louis-seize häpnadsväckande släta och enkla. Sannolikt är de ypperliga representanter för ett med måttfullt knappa medel arbetande franskt silversmide, som kommit i skymundan för det magnifika franska paradsilver, som under 1700-talet vanligen spriddes till europeiska furstehus.

Tyresö slott med inventarier skänktes som bekant av markis Claes Lagergren till Nordiska museet, men hur dessa kannor kommit i markisens ägo har ej gått att utröna. Det är ganska troligt, att de liksom handfatet med tillhörande kanna ärvdes av prinsessan Sofia Albertina; hon och hennes bror Fredrik Adolf var drottning Lovisa Ulrikas huvudarvingar. Om deras vidare öden vet man emellertid intet, förrän de återfinnes på Tyresö.

Vänlig generositet och lycklig slump har således åter fört samman fyra av de silverföremål, som en gång befann sig i den gamla valnötstoiletten på Svartsjö slott.

GOSSEN ALBERT IVAR STENBOCKS RESEBESTICK

av Kersti Holmquist

Den under 1600-talet gängse seden med personligt matbestick är inte utdöd. Dess sista utlöpare är den silversked, som det nyfödda barnet av år 1961 får i faddergåva för att äta sin första tallrik välling med och sedan använder som matredskap, tills hans bordskick har blivit sådant, att han kan hantera de skedar, gafflar och knivar som tillhör familjekollektivet.

Århundradena emellan kan uppvisa ett otal variationer på temat från allmogens korta, breda gästbudsknivar till de otroligt